

E: Volt olyan csoport minisztersége alatt, aki megkérdőjelezte a PISA létjogosultságát?

MB: A létjogosultságát nem, de a 2000-es értékelést sokan kritizálták, hogy nem is azt méri, amit kell, mi másban jobbak vagyunk, torzít, stb. A valódi problémának azt tartom, hogy még vita is sokkal kevésbé folyt róla, mint kellett volna, mert ha vita folyik róla, akkor legalább felszínen van, de ha nem törődünk vele, akkor a szélesebb közvéleménnyel sem lehet megismertetni, megértetni. Ehhez persze azt is tudni kell, hogy szűkösek a kommunikációs csatornák: ha politikai botrány van, akkor hirtelen megnyílnak a csatornák, de ha csak szakpolitikát szeretnénk művelni, a csatornák beszűkülnek.

„...ebben a folyamatban az oktatáspolitikai kultúra vékonyodott el” – beszélgetés Pokorni Zoltánnal

Educatio: Milyen témákban zajlottak minisztersége időszakának főbb oktatáspolitikai vitái?

Pokorni Zoltán: A felsőoktatást könnyebb összegezni: a tömeges képzés kihívásai, az integráció, a diákhitel, ha csak a legfontosabbakat említjük. Egyébként a diákhitel is ugyanabba az irányba mutatott, mint például az Arany János Tehetséggondozó Program, vagy a Bursa Hungarica, vagyis a hozzáférés, a méltányosság elve mentén kerestünk használható eszközöket. Ezek persze vitatottak voltak. Emlékszem, hogy az Arany János Tehetséggondozó Program ellen még virrasztás is szerveztek. Aztán elindult egy diskurzus, melyből mi is tanultunk, a szempontunk megőrzése mellett finomítottunk a rendszeren, amit a következő kormányok is folytattak. A méltányosság és a hozzáférés mellett a harmadik hívószó a minőség volt. Ehhez kapcsolódott a Comenius 2000 minőségfejlesztési program, amelyhez több ezer intézmény kapcsolódott önkéntesen. A 2002-es kormányváltás után ezt éppen a túlszeretés ölte meg, amikor kötelezővé tették, gyengítve ezzel az intézményi motivációt.

Összességében – bár nehéz értékelni – azt gondolom, hogy kompromisszumra törekvő oktatáspolitikát csináltunk, amely a túlzó elképzeléseket és a valóságos problémákat letargikusan kezelő, azokat gyorsan felülírni akaró szereplők között próbált valamiféle egyensúlyt teremteni, egy normális, a realitáshoz kötődő kompromisszumot létrehozni. Így utólag visszanézve ez többnyire sikerült is. Tiltás, elrendelés helyett finomabb eszközökkel próbáltuk alakítani a folyamatokat. Nem úgy tekintettünk a jogalkotásra, mint egyedüli eszközre, hanem egy olyan módszerre, amelyik egy nagy manőver – átalakítási folyamat – része.

A fejlesztések életútja, vagyis, hogy ma is léteznek, igazolja ezt a megközelítést. Változtak, de a fő jellegzetességek megmaradtak. Ugyanez elmondható sok más, az adott időszakban vitapontot jelentő kérdés esetében is: ilyen volt a kerettantervek beemelése a szabályozásba, a középiskolai felvételi átalakítása, az országos kompetenciamérés elindítása vagy a kompetencialapú, kétszintű érettségi rendszer.

E: Miniszterségének időszaka a PISA mely szakaszához köthető?

PZ: Az első PISA eredmények már miniszterségem után csaptak hullámokat. Magyarország 1997-ben csatlakozott az OECD-hez, amikor a PISA-mérések hazai előkészítése is megindult. Másrészt az ismert problémákra reflektáló önálló programokat indítottunk, mint például a minden tanulóra kiterjedő kompetenciamérés bevezetése, a

Comenius 2000 minőségfejlesztési program vagy a már említett a teljesítménykülönbségeket csökkentő, a méltányosságot, hozzáférést elősegítő fejlesztések.

Az első PISA-mérés eredményeinek fogadtatása nem sokban különbözött a jelenlegi helyzettől. Ha az akkori sajtómegszólalásokat vizsgáljuk, látható, hogy akkor sem volt különleges vagy ritka, hogy egyes szereplők minimális ismerettel repültek rá az eredményekre és interpretálták is azokat saját – gyakran politikai – érdekeiknek megfelelően. Választások előtti, politikailag kiélezett helyzetben történt mindez, melynek során azt rótták a szemünkre, hogy nem megfelelően reagálunk, nem ütünk meg kellően drámai hangot. Ez így igaz is, de pontosan meg azért nem, mert a mérések által jelzett problémák nagyrészt ismertek voltak már, sőt fejlesztések zajlottak ezekben az irányokban. Persze, éltek mítoszok a magyar oktatás magas minőségéről, s akik ezekben hittek, azokat meglepte az eredmény. Később – részben a radikális lépéseket követelő felvetésekre válaszul – olyan reflexió is megjelent, amely a PISA eredmények relevanciáját kérdőjelezte meg. Ez egyébként minden, a PISA-mérésben alulértékelt országnál megjelent.

E: Mi volt a PISA bevezetésének oktatáspolitikai indíttatása?

PZ: Nyilván erős nagypolitikai indíték is működött ebben. Az ország az EU-csatlakozás folyamataiban volt, minden nemzetközi struktúrához, nemzetközi szervezetekhez való csatlakozás pozitív volt, amiben természetesen volt egy erős megfelelni vágyás is. Ami nem baj, ez rendben van. Az akkor sokkal elevebben létező oktatáspolitikai szakma maga is kitermelt egy mérőeszközt, a már említett országos kompetenciamérést, ami nem a magyar PISA, hisz mást és máshogyan mér. A két rendszer nem áll egymással ellentétben. A kompetenciamérés rendszerét egy olyan plusz információnak tekintette mindenki, ami kárunkra biztosan nem válik. Szerencsére nem voltak olyan hangok, hogy mi szükség magyar kompetenciamérésre, nem volt vagy-vagy játék.

Az országos kompetenciamérés filozófiája a bevezetéskor az volt, hogy bemeneti pontokon adjon információt. Az volt a cél, hogy amikor átvesz a tanító, a tanár egy csoportot, legyen arról képe, hol tartanak a diákok, és erre tudja építeni a munkáját. Minden mérés torzíthatja az eredményeket, ha a tanár meg akar felelni, és fél attól, hogy előbb-utóbb számon kéri rajta a tanulók teljesítményét, elkezd a mérésre trenírozni. Ez is csökkenthetővé vált ezzel a megközelítéssel, mindenki a valóság megismerésében vált érdekeltté. Más kérdés, hogy a rendszert a választások után elég hamar átalakították, a legtöbb szakmai vitát kavaro első évfolyamos mérés ki is került a rendszerből, a többi mérés pedig a páratlan évfolyamokról a páros évfolyamokra került át, kvázi kimenetivé vált.

E: Mennyiben mutathatják a PISA-mérések vagy általában a tanulói teljesítményre vonatkozó mérések egy oktatási rendszer fejlettségi fokát, minőségét? Kijelölhető-e egyfajta sorrend ez alapján?

PZ: Erről megoszlanak a vélemények. Egy barátom kedvenc mondása szerint: amit nem tudsz mérni, azt nem is érted. Van ebben igazság. Ugyanakkor az én gyerekeim egy Waldorf iskolába járnak, ahol például a sportversenyeken nincs győztes. Itt a kerületben hat éve próbálom megvalósítani az olimpiát az ötödikes általános iskolások körében, és minden évben meg-megújuló küzdelem a testnevelő tanárokkal, hogy nincs győztes, nem hirdetünk elsőt, másodikat, harmadikat, mert nem az a fontos. Mindegyik gyerek magát győzze le, saját lustaságát. Nagyobb teljesítményt nyújt az a Down kóros 80 kg-os kisfiú, aki két tanárba kapaszkodva futja végig a 3 km-t, mint a sprinter, aki elsőként ér célba.

Előbbinek jár a nagyobb taps. Ennek ellenére persze annál jobb, minél több információ van. A baj csak az, amikor ez nem egy normális kultúrába, az oktatásról folyó eleven diskurzusba kapcsolódik bele, hanem politikai értékítéletként jelenik meg. Mintha a magyar autógyártók azt látnák, hogy minden ezüstszínű Audi lekörözi a színes Trabantokat, és ebből azt a következtetést vonnák le, hogy minden Trabantot ezüstszürkére kell festeni.

Nyilvánvalóan értékelni kell az információkat. Ehhez képest a sorrendek a PISA egyik kommunikációs húzóerejét jelentik. Azonban a rendszer legnagyobb gyengéje is egyben, hogy össze nem vehető kultúrájú, különböző adottságú országokat állít sorrendbe. A PISA eredmények napi belpolitikai hírfolyamra gyakorolt hatása is nagy. Senki nem veszi azt figyelembe, hogy ezek trendeket mutatnak és mérnek. Ehelyett napi politikai igazolásra vagy hírnévszerzésre akarják felhasználni, afféle furkóbotként hadonásznak vele. Ha nincs egy olyan közeg, amelyik értelmezni tudja a folyamatokat, akkor nincs fejlődés. És ma nagyon vékony az a közeg, amelyik ezeket a jelzéseket folyamatokba tudja illeszteni, és egy olyan elemzést tesz le az asztalra, hogy minek is a jele az, amit most látunk. Kicsit alaposabban, nyugodtabban érdemes sorra venni, hogy mik lehettek azok az energiák, néha mélybe ható folyamatok, amelyek a pedagógusok motiváltságán, teljesítményén keresztül a gyerekek teljesítményváltozásához vezettek, s milyen más társadalmi folyamatok hatottak még. A motiváltság például felhajtóerőként működik a társadalomban és a családokban, ami megjelenik a teljesítményben is. A 2008–2009-es gazdasági válság depressziója, kilátástalansága, részben a konkrét pénzügyi problémákban, másrészt a jövőbe való hit letéréseként jelenik meg a kultúránkban. Egy ilyen általános depresszió, mint teljesítmény-visszatartó közeg lehet, hogy legalább akkora erővel hat a gyerekeink teljesítményére, mint mondjuk a pedagógus-életpályamodell bevezetése.

Magyarországon a mérési eredmények inkább ideologikus alátámasztások voltak, semmint egy normális és racionális folyamat kiindulópontjai, ahol azonosítunk egy problémát, próbáljuk megérteni a gyökereit, a rendelkezésre álló beavatkozási pontokat, modellként kis körben elindítjuk, visszamérjük, korrigáljuk, és ha működik, akkor bevezetjük és használjuk máshol is. Ehelyett inkább nagy, átfogó, strukturális reformokba vágott bele a magyar oktatáspolitikai majdhogynem minden kormányváltás idején. Ha egy érdemem van, az az, hogy ezt a libikókát nem folytattam, nem csináltunk totális irányváltást, hanem józan kompromisszumra törekedtünk.

E: Ön szerint maga a PISA-mérés idealizált vagy csak annak interpretációja az?

PZ: Az interpretációja legtöbbször valóban az. Nem azt mondom, hogy nem létezik, de számosságában nagyon ritka e jelzések oktatáspolitikába vagy társadalompolitikába ágyazott mélyebb elemzése. Magát a mérési folyamatot e tekintetben nem tudom megítélni, azt azonban látom, hogy a rendszer működtetői a kritikákra időnként ingerülten válaszolnak. A befolyásolási szándék, az, hogy puha szabályozási eszközökkel, rangsorokkal, ajánlásokkal élnek, nem probléma. Magát a rangsorállítást is elfogadom, de nem örülök neki, mert ellenkezik azzal az élethez való hozzáállással, hogy nem egy mérce, nem egy pálya van, mindenki a maga életét éli és a maga pályáján kell boldogulnia. Ez igaz az országra és a kultúránkra is. Tehát sokféle módon lehet jó valaki, míg a rangsorolás azt a felvilágosodásból eredő fogalmi keretet erősíti, hogy egy iránya van az emberiségnek, és a fejlődés az sosem áll meg. A rangsorolás egyik fontos oka – a befolyásolás szándéka mellett – az is, hogy egy ilyen rangsort működtető nagy program számíthat az OECD vagy egyéb nemzetközi szervezetek finanszírozására, ez tartja életben a nyilvá-

nosságban. Ez fontos az egész kultúra üzemeltetése szempontjából, de szerintem bizonyos értelemben ellentétes azzal a kultúrával, amit az alapos elemzés, az egyéni mérlegelés, a konkrét problémák egyéni számbavétele, az intelligens megoldások keresése jelent. Ezt a rendszer annyiban tudja kezelni, amennyiben egy differenciált kultúrát közvetít, de valahol azért mégiscsak eladta a lelkét az ördögnek, ezáltal marad életben. Ez van a kirakatban, ez a jéghegy csúcsa, ez az, amit mindenki megért és meglát. Ezzel a rendszer erősíti a leegyszerűsített megoldásokra való hajlamot, a mérés fetisizálását, az automatikus válaszadásra való törekvést, összességében tehát populistá kultúrát közvetít, ami az oktatáspolitiká halála.

E: Tematikus számunk francia szerzője – Xavier Pons – szerint a PISA egy olyan jelenség, ami bármely politikai erő számára szabadon felhasználható az eredeti politikai célkitűzések módosítása nélkül. Csak interpretáció kérdése, hogy ki milyen célokra használja fel.

PZ: Sok igazság van ebben, amit a magyar napilapokból, a hírműsorokból levonható kép is alátámaszt. A nyilvánosságnak jó esetben mélyebb szakmai rétegei is vannak, amiknél talán már nem áll meg ez az ítélet. Igaz, ezek nagyon vékonyak és erőtlenek. Maga a PISA-mérés OECD által üzemeltetett rendszere kétkeltű a tekintetben, hogy fenntart és nyilvánosságra hoz számos olyan adatot, amiből egy sokkal összetettebb racionális politikai elemzés is levonható, ugyanakkor az eladhatóság érdekében felállít olyan nagyon egyszerű mutatókat is, amelyek alkalmasak arra, hogy bárki, bárminek az interpretálására furkósbotként használja. Nehéz igazságot tenni, hogy mennyire okozója és mennyire áldozata ennek a rendszer. Igazából a rangsor teszi lehetővé ezt a torzulást, hiszen egyébként a PISA alapján irgalmatlan méretű kötetek jelennek meg, melyek a rangsor mellett abszolút érdektelenek. Rangsor nélkül a rendszer működtetőinek, a nemzeti kormányoknak és a nemzetközi szervezeteknek fel sem tűnne, hogy megjelent egy tanulmánykötet. Pedig éppen a rangsorok mögött lévő tudás világít rá arra, hogy alternatív utak vezetnek a sikerhez is, a kudarchoz is. Nem egy mindenütt használható recept van, hanem különböző helyzetekben működőképes, sikeres megoldások. Ennek nem volna szabad elsikkadnia. S ne feledjük azt sem, hogy minden mérés akkor jó, ha az érintettek is érdekeltek a valóság megismerésében, illetve hajlandók és képesek erre reflektálva viselkedni.

E: A tanulói teljesítménymérések általában mennyire alapozhatnak meg oktatáspolitikai döntéseket? Esetleg inkább a döntések, intézkedések visszaigazolására szolgálnak?

PZ: Én akkor voltam miniszter, amikor ezek a folyamatok indultak. A legfontosabbnak azt tartanám, hogy a tények kezeléséhez, értékeléséhez, felhasználásához szükséges motiváltságot és készséget fejlesszük, erősítsük. Ez legalább olyan fontos, ha nem fontosabb, mint a mérőeszköz, a mérési vagy elemzési módszertan fejlesztése. Az ezredfordulón még esetleges volt ennek a tudásnak a használata, gyakran inkább hivatkozási pontot jelentettek, az eredmények közül mindig a jó volt kiemelve. A diákhitel, a Bursa Hungarica, az Arany János Program és egy sor más fejlesztés esetében inkább a probléma azonosításában segítettek a mérési eredmények, s abban, hogy érvelni tudjunk bizonyos beavatkozások mellett vagy ellen. A tények ugyanakkor – ahogyan ma is – gyakran ütköztek félig-meddig megalapozott vélekedésekkel. Ezen a téren az elmúlt húsz évben nagy változás zajlott. Mára vannak olyan mérőeszközök, melyeket az oktatáspolitikai döntéshozás során illetlenség figyelmen kívül hagyni. De az oktatáspolitikai döntések kultúrájában ha-

gyománnyosan ezek nem voltak meghatározók. A közbeszéd ragaszkodott ahhoz, hogy régen jobb volt, most meg rosszabb, a mai gyerekek oktatása nehezebb.

E: A PISA rangsorok épp az oktatás minőségére vonatkozó diskurzusokat provokálhatják ki.

PZ: A médiában való erőteljes megjelenése viszonyulási (megszólalási, interpretálási és cselekvési) kényszert teremt, ami jó is, de jelentős kockázat is. Ez valóban fontos hozadék: ürügyként szolgál ahhoz, hogy nyilvánosan beszéljünk az oktatásról. Jellemzően egyébként azok az európai országok eredményesek, ahol régóta létezik ilyen diskurzus, azaz fontos az oktatás, s fontos, hogy releváns paraméterek mentén erről szó essék. Nálunk ez a párbeszéd még nagyon leegyszerűsítő, de legalább elkezdődött.

A diskurzusok mélysége és kulturáltsága tehát az adott ország vagy adott társadalom kulturáltsági szintjétől, fogékonyságától függ. Mára az oktatáspolitikai döntések megalapozásaként kifejezetten az oktatás világára, a tanulói teljesítményekre vonatkozó mérési-értékelési rendszerek idősoros eredményei állnak rendelkezésre. Most, hogy ezek eszközként alkalmazhatók, elértünk ahhoz a dilemmához, hogy mennyire szabad ezeket szervezetként használni, és mennyire csak jelzésként, indikátorként funkcionálnak. Nagy problémának érzem az instrumentalizmust, amikor a politika kiválaszt egy eszközt, arra akaratot formál, pénzt biztosít, az eszköz önmagában kis körben az adott indulópontján hatásos, de amint generális eszközként elkezdik alkalmazni, mérhetetlen károkat tud okozni. Rendszeresen születnek ilyen nagypolitikai döntések. Ezen azért lehet változtatni, függetlenül attól, hogy az indikátorainkat, a mérőeszközöinket elég finomra csiszoltuk-e már vagy sem.

E: Alkalmazhatók-e a tanulói mérések az oktatási rendszer minőségének értékelésére?

PZ: Szembesültünk ezzel a kérdéssel pár évvel ezelőtt, amikor a kompetenciamérés eredményeit a pedagógus minősítési rendszer egyik értékelési pontjává akarták tenni. Szerencsére sikerült a döntéshozókat ettől eltántorítani. Számos veszélyt látok ebben. Ha a tanulói eredmény vérré megy, azaz a bér, a pályán maradás, a státusz megőrzése függ tőle, az kikerülhetetlenül torzíthatja magát a folyamatot. A tesztre tanítás, trenírozás tönkretette volna a kompetenciamérés kialakult rendszerét is, és az iskolákban zajló munkát is torzította volna. Ettől függetlenül az iskolahasználók, gyerekek, szülők véleményének megjelenítése fontos, de a kompetenciamérés eredményeinek direkt felhasználását a minősítésben veszélyesnek érzem.

Épp ezek miatt az érvek miatt vetették el nemzetközi téren a tanulói eredmények direkt-felhasználását a tanárok minősítésében. A két dolog csak korlátozottan köthető össze. Egy sikeres felsőoktatási felvételi mögött nagyon sok tényező áll: a jó családi háttér, a sikeres óvodai fejlesztés, a jó alsós tanító néni, az általános iskolai szaktanár, az iskolai közeg, a középiskolai tanárok, a szülő ambíciói és áldozatkészsége stb. Hová rendeljük a sikert? Van azonban egy másik szint, az intézményé. Azt gondolom, hogy szigorúan más indikátorok bevonása mellett – tehát a tanulói teljesítmények mögötti feltételek megragadásával – ezek az eredmények adhatnak fontos jelzéseket az intézményről. Ezek az indikátorok persze csak arra jók, hogy beavatkozási szükségletet jelezzenek, de a beavatkozás módját automatikusan nem tudják kijelölni.

E: Hogyan látja a PISA szerepét a nemzetközi oktatáspolitikai világában?

PZ: Nagyon erős a befolyásoló szerepe, ami nem véletlen, az OECD szándéka is ez, ami azonban a politika, a szakma és a PISA jelenlegi tudása mellett nagyon jelentős kockázat. Tudáson alapuló irányítási eszköz, a „puha”, közvetett kormányzás eszköze, van tehát manipulációs szándék, ugyanakkor a PISA felhasználói ezt nem feltétlenül tudják. Ebben a rangsorok a meghatározóak, ami – ahogyan erről már esett szó – vitatható és bizonytalan pont, és túlzottan felértékelte, szemben azzal a tudással, amit az oktatásról létrehozott (s a mit a rangsorok alapján döntéseket hozók gyakran nem is ismernek, használnak).

Amennyire látni, nemzetközi téren is vita van, amely részben megalapozott, részben nem (jól mér-e, jól mér-e, jól-e az elemzések és a következtetések stb.). A kritika – függetlenül jogosságától – olykor sértettségből fakad, a válaszok pedig gyakran ingerültek. De ezek a viták általában nem kérdőjelezzik meg a PISA erőteljes szerepét a nemzetközi oktatáspolitikában. Azt is hozzá kell tenni, hogy ez az oktatáspolitikai irányultság mélyül, finomodik, képes reagálni, van egy komoly öntanulási képessége, ami jó.

E: Hogyan változott a PISA szerepe a hazai oktatáspolitikában?

PZ: Nem tudom, megszűnt az oktatáspolitikai. Lehet, hogy változott volna a PISA szerepe, ahogy lassan megtanuljuk a befogadás mikéntjét, de ebben a folyamatban az oktatáspolitikai kultúra vékonyodott el, részben áldozatul esve annak az általános átalakulásnak, melyben minden szakpolitika leegyszerűsödött. Ezek valószínűleg hullámok, s most épp egy apályos évtizedet élünk. Hogy ezt mi mozgatja, nehéz megmondani. Mindenkinek van erre saját teóriája. Az új információs kultúrák, a televíziózás totális elterjedése, az internethasználat hallatlan mértékben szélesítette ki azoknak a körét, akik politikával, közügyekkel foglalkoznak, és nyilván javította az ő rálátásukat, tájékozottságukat. Ugyanakkor ez nem egyirányú folyamat, visszahatott saját magára is, leegyszerűsítve, bulvárossá, sok esetben propagandisztikussá vagy demagóggá téve a politikát. Ha tömegek foglalkoznak a politikával, akkor politikusok a tömegek nyelvén fognak beszélni, ami nem is lenne probléma, ha nem jutnánk el oda, hogy a tömegek nyelvén is gondolkoznak. Ma a leegyszerűsítő, pofonegyszerű igazságokra hallatlan kereslet van, és amire kereslet van, arra előbb vagy utóbb kínálat is támad. Ennek a tanúi vagyunk nemcsak Magyarországon, hanem majdnem mindenhol. Ez nem kedvez a bonyolult szakmapolitikai viták lefolytatásának. Ilyen viták vannak ugyan, de behúzódnak a kormányok műhelyeibe, a pártok tanácsadói körébe.

E: A szakpolitikából kezd elveszni a szak? Az oktatáspolitikából kiszorul az oktatás?

PZ: Egy szakmát nem lehet magányosan művelni. Ehhez terek, fórumok kellenek, ott nézőpontoknak kell ütköznie. Mára a szakpolitika a tömegdemokrácia és a nyilvánosság totális uralma miatt visszaszorult egy bizalmi zónába, ahol nincsenek ott az újságírók, az internetes bloggerek és a TV kamerák, ahol senki nem kockáztat meg dilemmákat. Emiatt ez a kultúra töredékes. Ehhez társul az is, hogy az a tudásmennyiség, ami a PISA-ban vagy a kompetenciamérésben megjelent, egyszerűen nem feldolgozott a döntéshozók számára megfelelő szinten. De összességében, a rangsor körüli filozofikus kritikámmal együtt is pozitívnak látom a PISA szerepét. Nemcsak azért, mert generálja ezeket a vitákat, párbeszédet, hanem azért is, mert valamennyire mégiscsak arra vezet, hogy ideológiai alapú megoldások helyett a valóságból induljunk ki, ott azonosítsuk a problémákat.